

דף לספרות ואמנות

השוק הקטן לחנוך ברטוב

מאת יוסף אורבך

עוזבים את הבית, מחפשים לעצמם דרך אחרת בחיים, ואילו האבות נאנקים במר עניים, מבקשים לחקן את אשר התפרק — אך אין ההצלחה מאירה להם פנים. קונפליקט זה מודלה בשתי נובלות: „מבריה-הזוהב“ ו-„בעקבות הבן“. בנובלה הראשונה מתוארים חיים של בית-פרועלים הבן עמוס חוזר מהבריגדה לחופשה, אחרי שנעדר מן הבית במשך שנים ברצונו לשכוח את אורת המלחמה, לנשום מחדש את האויר של בית-אבא, והעיקר — לשכוח את זמנות המלחמה, את הטומאה שדבקה בכל. נרגש הוא הולך אל ביתו, אבל כאן נודע לו, שהצירף נמכר והוריו עברו לגור באחת מאותן התצורות הלולות המאוכלסות זקנים וילדים את אביו ואמו הוא מוצא זקנים וחשושים. האב משתדל להתחיל מחדש, להופיע כבעל בעמיו, אך אינו יכול להסתיר מעיני הבן את תשישותו ורפיונו. בליבו של עמוס מצטברת המרידות היא גוברת כשהוא רואה כיצד אחוים יודעים, להסתדר. הכול מתחיל להרגיו, לחוגקו. כך גמל בו הרציון, שהאשם בכל הוא מוסריותו של אבא ושל המנסים להתחיל ביושרם. השאיפה לחיות חיים אחרים, לא ליהפך כאביו לכהת-עבודה מובילה אותו לרשת שפורש לו הספסר. הוא מסכים להבריה מטבעות זהב. הרגשת החטא אינה מרפה ממנו והיא הופכת למוקפת. כפיסור שנלכדה ברשת כך מפרפר עמוס באותם חיים ומחכה לרגע שתיגמר החופשה ויעזוב את הבית. „ההתפרצות“ באה ערב העזיבה. הבן מסיח את ה-„אשמה“ באביו, על שכלה עשרים וחמש שנות חייו לריק, והאב מתבונן בועף. „כך אתה רואה את אבך... כך חייו בעיניך. אני לא הייתי בעולם הגדול, אני באתי לכאן מעיריה קטנה, עיריה קטנה בפולין, וגם חכם גדול אינני, אבל ידעתי, שאני צריך לבוא לכאן ולחיות כאן. בשביל זה אני כאן ואת זה עשיתי. שומע אתה? — — — יבוא יום — ממשיך הוא — יבוא יום וגם אתה תעמד כך מול בנך, אבל אתה תהיה ריק, ריק ול מאוד, ול מפני. אם שאינו אהוב את בית אביו, שמתבייש באביו, אין לו כלום בחייו. רק השנאה היא שלו, שנאה שחורה לכול, זו מנת חלק — — — אתה רוצה להיות בן אדם — מפידי הוא — מה זה בן אדם?... זכר קטן — להיות בן אדם! אתה רחוק מאוד מזה“ (עמ' 42 — 43).

הרצועה הותרה. הבן חוזר מחופשתו כשעל בטנו תמורת המטבעות המוכרות. אבל ראה זה מלא: דחוקא לאחר שהצליח לעבור את הבריקה בגבול, נשבר. מבטו של רייך הצניקן, זה שראה תמיד בעמוס את האדם הישר, המגלה לתת-פתאום שדחוקא הוא נהפך למבריה — מבט זה מגיש את הסערה שכלכו והוא זורק את המטבעות במדבר בדרך בין קנטרה לקהיר.

אחרות הן גסיבות-החיים של אב אחר כפיסור. בעקבות הבן, אך אחת היא הטרמפיה. חייו של ראובני, סוחר מכולת במרשבה, נתבזבוזו. הוא בא לכאן להיות חקלאי והנה הלך אחרי אשתו היפה ונזח את התקלאות. בריאותו גתרופפה ובלית-ברירה הפך לסוחר לא יוצלח. הבן יבאל עזב את הבית והלך אל הקיבוץ לאחר שהתגנש באביו, והנה ביום בריר אחד, כשהמאבק עם האויב הוא כשיא הדרך לדיום חסומה, יוצא האב לבקש את „הבן האובד“. מתנסה בכל פללות-הדרך, נקלע ליחידה קרבית, מתגנב למלא תפקיד שרות עד שתפתח הדרך לקיבוץ של בנו. כאן מרגיש הוא אין חזר להיות בן-אדם כמו בימים הטובים הרב, וכאשר אחרי לילדים נפרדים המחסומים והאויב מסולק, פגיע האב לקיבוץ, אבל כאן נודע לו, שבו נפל באחת ההתקפות, בדרך מקרה. האב המוזעזע מסתגר בחזר בנו, מציין ביומנו של יבאל דמותו של הבן. דמות עקבית יותר מאשר הוא מתבחרת לו. הבן לא הלך אחרי שרירות ליבו כמוהו. הוא שקבע לעצמו את מסלול חייו, כאן מתחזק לו, שסיבת הקונפליקט נעוצה בקנאה שלו לבנו. מדוע יכול הוא לעשות את אשר לא יכולתי אני? אתה חושב בחדאי — ראובני, תנחני. — לא כתנחני באתי לארץ. לא כתנחני, חיים קשים חייתי, ושקצתי, ושכחתי, והנה נזכרתי וביקשתי לשוב אל בני. לשוב ולהסביר לו — — — להסביר לו, כי אין הוא טוב ממני, כי טוב אני כמותו. אבל הוא בני, הוא לא מחל לי. „לא, אבא, דרך זו חסומה בפניך — שומע הוא כאילו לא קול בנו — אני לא ברחתי. מעולם לא ברחתי. גם לא בשל אשה. לך חוזר למרשבה. אל דור הפדגוג. עד כאן תבוא ולא תוסיף, לא תמות, תחזור למרשבה. ושם תחיה — יומם וילילה — ותשא את זכר הדרך שהלכת בה עד חצייה. אבא, יש רק שעה אחת של חסד. אני לזה שהתמצית — — —“

גם הנובלה הסמלית „בעשה בדיעות“ מעלה דמות דיוקנו של הדור השני, הדור האובד. ברטוב מספר כאן סיפור ששמע בילדותו מפיו של אחד בשם שאול בריסקר, פקיד הסתדרות האיכרים. בביתם הוא הופיע כבניג הסתר רות האיכרים התקפה שהיא בבחינת „הכול יכולה“. הוא גר בעבר השני של השכונה. שם היו בתים רחוחים, חצרות גדולות, דקלים וברושים וגראיכות ומטפסים ריחניים, שם היו קולוניסטים החתיקים שחצנו, כביכול, את גרלם של תושבי השוק הקטן. והנה דחוקא נציגו של עולם תקיף זה מתגלה כאיש אומלל היוצא לספר מעשיות נפלאות. אחת מהן נחרתה בזכרונו של הילד — אגדה סמלית על בריאת העולם, הנחש, האדם ואשתו. כיצד חי האדם בגדיהעזו עד שנולד בליבו הרצון לפעול וליצור עולם בכוחו והוא מחליט לעזוב את גן העדן ולהפנות את השממה שמסביב. כדי להפך מחשבתו בורא אלהים, לפי צנת הנחש את האשה ובעקבותיה מופיעות הקנאה והשנאה. האדם עזב, אמנם, את גן העדן הלקל לכרוא לעצמו עולם חדש משוכלל מזה שברא אלהים, אך רא עקא שבעקבות האשה עזב גם הנחש את גדיהעזו והעביר משכנו לעולם היצו דם והחטא של האדם — — — „ואף-על-פיכן יפה להיות אדם — מסיים בריסקר את סיפורו — שהרי מי, להוציא את האדם, מסוגל להפוך את המיאוס הזה, את העולם הזה למעשייה כל כך יפה?! וחצר שהות: „קם וברח — אדם! ומניין! ועם מי? ולאן! ולאיהו צורך!“ אבל מה פלא — הרי אדם הוא. אדם“ כשבדל הילד והיה לאיש מתחררת לו הדמות הסתומה של בריסקר ונג... משמעות הסיפור. „הוא היה אדם מסכן — אמר אבא — הוא גידל זקן והגיה שני זוגות של תפילין מפני שלא האמין באלוהים. הוא היה פקיד — שוטף רצפות ונושא מכתבים של הסתדרות האיכרים, וזה רק בזכות אביו, שהיה ממיסדי המרשבה. וגם אשתו — — — וגם אשתו גרשה אותו מן הבית — הצלישה על פניו בשפונגידור — מפני שהחריב את רכושו של אביו וביטל ימיו בסיפורי מעשיות. אה — גנח אבא — היו לו מעשיות יפות.“

בסקיצה „זוד יחיד“ מפורטת דמות מהדור הקודם, דודו של אבא, נציג משפחה גדולה בפולין אשר רק בזל ממנה נתבועש הגיע ארצה וכאן נשתלנו במעמד העזי-בורגני שבמרשבה תוך המאמץ לשמור על המסורת המספרתית גם במסיבות החיים החדשות. ומעניין הדבר: גם נפיצה זה של הידות פולין המורשת במסורתן ובאורח חייה — אפילו הוא מתבטל בפני בנו הצעיר ורואה בו את חזות הכול. בזכותו, בזכות כשרונו, יונח שמה של המשפחה הגדולה „ישאר שמו... של אבא.“

כך רואה ברטוב את הדור השני, דור בנוי המרשבה בארץ. הטרמפי ביותר הוא שאין בני דור זה מסוגלים להוריש לבניהם מורשה של ממש — אין הם מסוגלים להקים לעצמם ממשיכים בגיהם ויולדים, אולי, לקלוט משהו ממסביהם אך זה מאבותיהם והמזר הוא, שאין כאן מלחמת-דעות. לא, זה פשוט, כביכול, הבל של מנה בני חיים, שאשיותיהם נתעררו, נאלצים הבנים לתעות באין מורה ודן, בלי מסורות חיים וללא ערכים שימשו להם מצפן בדרך. הכול עליהם לגלות בכוחותיהם הם, המחזר שהם משלמים ל-„מולך“ של הזמן — לגיסיון העצמי — הוא גבוה מאוד. השאלה היא רק מהם הבריות המוסריות בהם מצויי הדור הצעיר, מהי חזותו האידיאלית ומהו אורן גשימתו. התשובה שניתנו, לע ברטוב אישה מרגינה את הלב.

(פדד מאמר יבוא)

א.

ספרו האחד של חנוך ברטוב הוא קובץ נובלות. מראות מחיי הפולש-שלום. נקודת המוקד שלהן הוא תיאור לבטיו של הצעיר הישראלי, החוזר ממערבולה מלחמת העולם השנייה ושבו ונקלע עד מורה למערכות מלחמת השחרור. כמו ברומאנים שלו כך שואף הוא על בספר הנוכחי לפרוץ את הטרסטריות השטורה בספרותנו בתיאור-מלחמה מציין אלה. הוא מציין מה ושם גם לעולם האבות ולביתם של הבנים, משה מן ההוה אל העבר הקרוב. בוחן את הקונפליקטים המתגלעים בין אבות לבנים ותוהה על גורלו של הדור הצעיר.

שמה האידועים רחב מאוד: הוא משתרע מן הכרך והקטסקין שבמערב אירוסה ועד מעון הסטודנטים בירד שליט, הקיבוץ המושבה. ביחוד מרבה הוא לתאר את אחת המושבות החתיקות בארץ — את השוק הקטן, סרבי העוני של המרשבה, את בית-אבא, את הרדאמות המשפחתיות של פועל חתיק וסוחר מכולת. משרטט הוא דיוקנותיהם של נציגים אחרונים מבין אבות המרשבה ומייסדיה, נוהן הוא את האחירה והרקע לנפתולי הדור הצעיר ולבטיו. אין הוא מסתפק, כאמור, בתיאור החיים במושבה. מלוח הוא את גיבוריו הרוק מעבר למושבה וביחוד בשדות הקרב ומתחקה אחר התגודה הנפשית שלהם, על עמידתם במבחני-חיים קשים על צהונותיהם וכשלונותיהם. הכל: גם בספר זה מעמים ברטוב על עצמו את המשימה הקשה בה נתנסה בעבר — לתת לנו את „החשבון הנפשי“ של דורנו. אלא שהפעם לא נחירב אל חיי ההוה המתחמים העידן לתאגם במרחק של עשר שנים. שום נוכלה אינו עוברת את גבולות מלחמת השחרור. קיים הרשם כאילו נותק הוא מלקחוף ממש אל היורה ההרחתת של חייו הנכשחיים, כי שיעשה ברומאנים שלו. הנעוצה היסבה בשאיפתו להימנע מאך שואליזציה יתירה? או שמא מהטט הוא לגשת בלי מצפן צדיאי בדוק אל השצף קנף של חייו עתה?

יש בצרור הנובלות הזה גם משהו אחר המכביד על הסוחר במילוי משימתו. ההתפשטות היתירה בשטח ובזמן.

כתיבת הנובלות לא במרוכז אלא לעיתים מוזמנות וגורפים אחרים, ש עוד נעמד עליהם להלך, מקשים מאוד וכמעט אינם מאפשרים לאחד את חזית הראייה כדי להשיג את הרחבות האפיה ולהפוך את מראות החיים הבודדים לפרשה אחת טוורה וערוכה, כפי שאפשרי הדבר ברומאן. ואם לשפוט לפי יצירותיו עד עתה יש לראות בצרור נובלות זה רק תגנית-מעבר בדרכו של ברטוב המספר.

חלוסה מאוד, רבת חפורת והפתעות היא האחירה הכללית בה חיים גיבורי ברטוב. הכול זורם מתגש והאבק מתוך איהו חוסר אוגים באכזריות חיים היחידים השופרים על יציבותם הם האבות. מיסדי המרשבה הקשר שים ובוגיה — הנציגים האחרונים של אנשי העליית הראשונות. הללו — הזמן חלף ועבר על פניהם והשירים צומדים בנקודה מסוימת ממנה אין הם זזים, הקשישים שביניהם כאילו קפאזו על שמורתם, ובמונוליתיות שלהם דומים הם לפסלים. לאגנדיות, שאבק הרדחות מצטבר עליהן, הסופות שחוקות אותן ואף-על-פיכן הם נשארים איתנים, לא פגיעים, כצוקי סלעים בורם החיים ובצוק העיתים. בינם לבין היתר קיימת מודעה של דורות שאין להבקיעה. כזהו אבו סולימאן („יומו של אבו סולימאן“) ובמובן מה גם מיסטר טויטל („הסכם עם מיסטר טויטל“). באמת אין אנו נוקטים לשון של ברומא, כשענו מספרים, שפעמים גריכה היתה השמש להחיש גיסורה בשמיים, היה שלא יבא עליה אברוסולימאן בושה. כל כך מדיק היה בקימה. כך מתחיל ברטוב את סיפורו על ישיש זה, בן השמונים, אשר פעם היה שמו משה דוד פולונסקי, נאל שם זה נשתבח אפילו ממנו, מאז לימד את הערבים לקה, שמכאן ואילך ישלמו בדם תחת דם. מאז קיבל הכול בארץ פנים אחרות, מדרהו הוא בגתח. אבל אין לו זמן ולא צורך נפשי בזחיזת הרעה. הוא פונה לעיסוקיו, פועלתו רבה, עשייתו של אברוסולימאן היא בעצם אישיותו, בהיות מופת לרבים. יודע הוא, ששמונים שלו צעירות מעשרים של כל אלה הפולגים, כל „הזבאלה“ היו בשנמלאה בה המושבה. ביחוד מרגיש הוא צורך פיוחד בפעלתנות ביום יד בסיון, שהוא יומו הגדול של אברוסולימאן, בו חולל את „המהפכה“, שפידסמה את שמו בכל הארץ. הוא קם, פתוחן כדרכו במקלחת שבנה בחצרו, בין הרקלים, ולבו מתרחב למראה חצרו המטופחת, התצר הראשונה במרשבה. מחשבותיו, מפליגות למרחקים. רואה הוא את המרשבה שבינתים החליפה את מראה: במקום הכרמים הפכו את הקרקע למגרשי פרזלאציה. לרגע קט מתנחם הוא בכך שהפרדסים שמעבר למרשבה מהכים לו עדין, אך גשכתה ממנו העובדה שגם פרדסים כבר אין לו ואפילו סוסותו לקחה ממנו במרמה בנימוקי בריאות וזקנה. מהרהו הוא באהבה באשתו ותידוול שהלכה לעולמה והיעדה מורגש במיוחד דחוק היום. אבל אין לו שעות להרהורים. הוא מוציא את חליטתו הלכנה ומכין את עצמו להגינה לזכר המאורע הגדול. לפתע תוקפת אותו תובה: משום מה שכחו להזמינו לטקס כבשנים עברו. נרגז ועלכב פונה הוא לעבר המועצה שהפכה בינתיים לעיריה. בדרך נראה הוא שעולם כבנהו נוהג — אין זכר לתוכנה התג, ככול נשתבח מלב. אין אברוסולימאן מבין מה גתרחש כאן. אך זה לא נערך טקס היום? מגיב הוא ברובזה על דברי הפקיד המחזיק לקראתו, וברצונו לקום ולהכות במקלו על ראש האיש העומד ומחזיק מולה. איבריו אינם נעדים לו. רק הדי הימנית מתרופפת קמעה. והפקיד המשוחח אחר סבור, שמבטקס הוא סכסי שייטעו הביתה — — — יחד עם תיאור דמות חסונה ומקורית זו, דמות הקולר מיסטר מימס עברו, מפורסמים בקחים דקים דיוקנות אשתו שרה-ביליה, סריסר השכונה שעוזה והלכו תלי אביבות, וחמורת החודשה של המרשבה והופכת לעיר. הכול נתון בבהירות, בחיסכון, בהומור ובכוח אמנותי רב.

אחר הוא מיסטר טויטל הזקן, יהודי מאמריקה שבנה את הבית הראשון בשוק הקטן, מה הביאו לארץ, אין אנו יודעים. זקן קמצן זה חי ומתהלך במרשבה כדמות רפאים שאין לזמן שליטה עליה. לכורשו, לפוש אשתו, צבע הטיד של הבית, התגנה הזקנה שכתצה, אורח החיים שלו ושל אשתו — הכול נשאר כפי שהיה לפני הגילוי הדינמי היחיד הוא קמצנותו שאינה יודעת רוחה. בניגוד לנובלה הקודמת אין ברטוב חוזר כאן חזירה של ממש לגופו של הזקן, הוא משרטטו כפי שנקלט בדמיונו של ילד שהתגורר בשכנותו. הדמוניות שבוקן זה נשארה לופה בערפל, אך במקום זה הוא מתאר באמנות את האחירה הקרתגית שבמרשבה, את „הסערות“ המתחוללות בועת-הקהל בשל דברים של מה בכך, כשנודע שם, מורה העיריה נתיידד לפתע-פתאום עם חוקשים חושדים בו שרצה הוא לרשת אתה. הפתעה רודפת הפתעה. הזקנים מוכרים את ביתם ואת הכסף מיסרים למורה בתנאי שיתכללם כל ימי-חיהם מחשבי הקצין אינם נחים הגלים בועת הגיבורים גואים ושוככים — והזקן מאריך ימים והוא הגנו דחוקא זה המלחה את המורה, שמת מיתה חסונה, לבית העלמים.

כאלה הם הנציגים השריפים של דור שהיה ואינו עוד. אחר הוא הדור השני, ודורו של אבא. לא היה זה דור של בנים ממשיכים את משעל אבותיהם. אחרים היו הזמנים. גלי העליית הביאו לכאן צעירים, שבאו מעיירות פולין מלאי להט חלוצי רצון לבנות כאן חיים חדשים. אך הם לא החזיקו מעמד. יש מהם שנשברו ויחצרו בצער עמוק על חלומותיהם. הם נשארו נשים ו-„התמונ“ בחיים הקרתגיים, כשעפוק בלב נשאר בלתי מוגלד הפפע, פצע שותת דם, שאינו מאפשר להם לנאזו את חיהם. אחרים לא הצליחו להתחיל מעמד, נאלצו למרש את זרימם וחלקת האדמה הקטנה להשכיר עצמם כשכירי יום הללו מתגלים לעיני הבנים בחולשתם, באוסר עקביותם. חומה של נרות צצה ביניהם. אמנם עמוק, עמוק בליבם נשארו מהורים אידיאליסטים, אך עיני הבנים אינן מעמיקות לראות, בחיים הם לאיצולחיים. רגש זה של מתינות, של ההבטלות בפני הבנים, של חוסר השלמה עם החיים, עם פנת גדלם — הוא שמינים לדי התגשויות עם בניהם, ושלום הבית מופך הבנים